

VII. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341.645

Кушнєрьов В.М.,
аспірант наукової лабораторії дослідження
проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

РОЗУМНІ СТРОКИ В КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ОБЧИСЛЕННЯ ТА ДОТРИМАННЯ

Проведено порівняльний аналіз позиції ЄСПЛ щодо дотримання «розумних строків». Запропоновано наукову позицію щодо визначення початкового та кінцевого строку обчислення перебігу «розумних строків». Наведено прийнятні та неприйнятні підстави порушення розумних строків, що повинні бути враховані при оцінці їх дотримання в контексті практики ЄСПЛ.

Ключові слова: строк, «розумний строк», досудове розслідування, права людини, початок та кінець перебігу строку, прийнятні підстави.

Проведен сравнительный анализ позиции ЕСПЧ по соблюдению «разумных сроков». Предложено научную позицию по определению начального и конечного срока вычисления течения «разумных сроков». Приведены приемлемые и неприемлемые основания возбуждения разумных сроков, которые должны быть учтены при оценке их соблюдения в контексте практики ЕСПЧ.

Ключевые слова: строк, «разумный срок», досудебное расследование, права человека, начало и конец течения срока, приемлемые основания.

As the title implies the article describes a comparative analysis of the position of the ECHR to comply with the "reasonable time". The main idea of the article is to determine the start and end of the term calculus course "reasonable time". Much attention is given to an acceptable and unacceptable breach of the reasonable time that should be considered when assessing compliance practices in the context of the ECHR.

Keywords: the term "reasonable time" pre-trial investigation, human rights, beginning and end of current period reasonable grounds.

Постановка проблеми. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ратифікованої Законом від 17.07.97N 475/97-ВР, гарантує кожній фізичній або юридичній особі право на розгляд судом упродовж розумного строку цивільної, кримінальної, адміністративної або господарської справи, а також справи про адміністративне правопорушення, в якій вона є стороною [1]. Однак як вірно зазначає О.П. Кучинська – «Розумний строк» є досить складним, оцінним поняттям, якому ЄСПЛ не надає чітких меж. У кожній конкретній справі ЄСПЛ застосовує індивідуальний підхід до наявності порушення. Для цього ЄСПЛ використовує власні позиції щодо визначення проміжків тривалості судочинства, наявності кримінального обвинувачення, а також чинників, які мають ураховуватися під час визначення можливості вважати певне провадження таким, що відповідає критерію «розумний строк» [2, с. 94]. Згідно з принципом верховенства права, закріпленого в ст. 8 КПК України, пріоритет під час застосування норм права набувають саме Конвенція та практика ЄСПЛ [3]. Зазначене свідчить про необхідність врахування наданих в рішеннях ЄСПЛ зауважень та вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення процесуальних прав громадян під час кримінального провадження [4, с. 49].

Критерії визначення розумних строків визначені в ст. 28 КПК України. Однак в правозастосовній практиці оцінка їх дотримання спричиняє складнощі. Зазначене підтверджують матеріали опитування, проведеного в рамках дослідження. Так

21% слідчих, 18% детективів, 44% прокурорів, 17 % адвокатів підтвердили зазначену позицію. Найбільша частка суб'єктів кримінального провадження, у яких виникають складнощі при оцінці «розумних строків», припадає на прокурорів. Це обумовлено тим, що КПК України саме на них покладає обов'язок розгляду скарги на недотримання розумних строків, передбаченої ст. 308 КПК України. Для прийняття рішення за скаргою прокурор повинен керуватися критеріями визначеними законодавцем та оцінювати причини допущеного порушення на предмет прийнятності. Однак які порушення прийнятні, а які ні не регламентовано, що призводить до неоднакового тлумачення «розумних строків» сторонами, обумовлює існування різних правових позицій у сторони обвинувачення і сторони захисту, тощо.

Аналіз дослідження даної проблеми. Теоретичні та практичні проблеми інституту «розумних строків» ставали предметом дослідження в наукових працях Ю. М. Грошевого, О. А. Банчука, О. М. Дроздова, С. О. Заїки, О. О. Куйбіди, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, О. Б. Прокопенка, О. І. Рабцевич, С. А. Солоткого, С. Б. Фоміна, В. М. Філатова, С. В. Шевчука, М. Є. Шумила та інших науковців. Зокрема, увага приділялася проблемним питанням розумного строку провадження в кримінальному процесі України, загальному поняттю, класифікації та функціональному призначенні строків досудового розслідування, дефініції поняття «розумних строків», його змісту, тощо. Разом з тим, в КПК України відсутня дефініція термінів «негайно», «зволікання», «протягом розумного строку», «початковий та кінцевий момент визначення розумного строку». Крім того, прийнятні причини порушення розумних строків також не визначені. Ці питання залишаються дискусійними в кримінальному процесі та потребують більш детального аналізу, що і обумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є вироблення на основі порівняльного аналізу законодавства, теоретичних досліджень, а також рішень ЄСПЛ наукової позиції щодо визначення початкового та кінцевого строку перебігу обчислення «розумних строків».

Окрім цього необхідно визначити прийнятні та неприйнятні підстави порушення розумних строків, що повинні бути враховані при оцінці їх дотримання.

Виклад основного матеріалу. Кожен учасник кримінального провадження виробив власні позиції щодо визначення чинників, які можуть враховуватись при визначенні розумних строків. Це обумовлює існування ситуації, за якої сторони по різному трактують дотримання чи порушення розумних строків [5]. ЄСПЛ у ряді рішень зазначає, що їх визначення відбувається з урахуванням конкретних обставин справи (рішення у справах «Павлюлинець проти України», «Мороз та інші проти України», «Чубаков проти України»). Однак, досліджуючи обставини справи, ЄСПЛ керується і рядом інших обставин, основними з яких є складність справи, поведінка заявника та компетентних органів, важливість предмета розгляду для заявника (рішення у справі «Томасі проти Франції», «Аквавіва проти Франції», «Юртаєв проти України», «Нахманович проти Росії», тощо). Прецедентне право ЄСПЛ базується на фундаментальному принципі розумних строків тривалості провадження, що потребує аналізу «конкретних обставин справи», які вимагають «глобальної оцінки» [5]. Така оцінка здійснюється шляхом визначення початкового та кінцевого часового проміжку, протягом якого тривало досудове розслідування та судовий розгляд. Крім цього, враховується оцінка доводів сторін та прийняття рішення щодо ствердного порушення ст. 6 Конвенції.

За результатами вивчення 127 рішень ЄСПЛ у справах проти України щодо стверджувального порушення статті 6 Конвенції щодо тривалості провадження, встановлено, що період, протягом якого відбувався судовий розгляд справ, які стали надалі предметом розгляду ЄСПЛ тривав: більш як 10 років (21%), від 10 до 7 років (58%), від 6 до 3 років (19%), менше як 3 роки (2%). Також можна виокремити стадії кримінального провадження, на яких констатовано порушення «розумних строків»: стадія досудового розслідування (11%), судовий розгляд (36%), провадження в суді апеляційної інстанції (18%), виконання судових рішень (3%), провадження в суді касаційної

інстанції (5%), провадження за нововиявленими обставинами (27%). Тобто, середня тривалість розгляду справи (з-поміж тих, які стали предметом розгляду ЄСПЛ) складає від 10 до 7 років, а порушення «розумних строків» здебільшого відбувається на стадії судового розгляду.

Проводячи паралель з оцінкою дотримання розумних строків прокурором, наприклад, можна констатувати, що він повинен визначити початковий та кінцевий проміжок часу протягом якого триває досудове розслідування, оцінити складність кримінального провадження, кількість проведених процесуальних дій, обґрунтованість доводів сторін з урахуванням вимог КПК України та позиції ЄСПЛ. Однак КПК України по перше, не містить позиції щодо початкового та кінцевого проміжку часу, по друге, не містить критеріїв оцінки дотримання принципу «розумних строків» окрім зазначених у ст. 28 КПК України. О.М. Сіверсткий також вказує на відсутність чіткої вказівки про момент початку й закінчення перебігу строків у кримінальному провадженні для вирахування того, чи були певні дії здійснено в «розумні строки», не наведені в КПК України [6, с. 104].

В практиці ЄСПЛ міститься конкретне вираження початкового та кінцевого часового проміжку, в аспекті якого і розглядаються «розумні строки» [5]. У справі, «Екле проти Німеччини» ЄСПЛ звернув увагу на те, що відлік перебігу строку кримінального провадження починається з моменту пред'явлення обвинувачення в широкому сенсі. Сюди включається арешт, початок слідства, коли особі повідомляють про підозру, повідомлення про кримінальне переслідування та «інші дії, що роблять істотний вплив на становище підозрюваного». У справі «Меріт проти України» ЄСПЛ зазначив, що у кримінальних справах «розумний строк», передбачений статтею 6 Конвенції, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення. Це може статись як до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, а також з дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуте обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочато досудове слідство». Подібну точку зору ЄСПЛ

висловив у рішенні «Девеєр проти Бельгії», де вказано: «У сфері кримінального права «розумний строк» відповідно до статті 6 п. 1 «в разі потреби починається в той день, коли особі пред'явлено обвинувачення».

«Розумний строк» може за певних обставин розпочинатися й раніше за передання справи на розгляд до компетентного суду [7]. У судових рішеннях у справах Вемхофа і Неймастера від 27 червня 1968 р., у судовому рішенні у справі Рінгейзена від 16 липня 1971 р. точкою відліку, відповідно, були день арешту, дата, коли особі було офіційно повідомлено, що кримінальне переслідування можливо, а також день відкриття попереднього слідства» [8]. Подібна позиція висловлена і у рішенні у справі «Федько проти України», «Антоненков та інші проти України».

Термін «обвинувачення» для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції можна визначити як «офіційне повідомлення, вручене особі компетентним органом, про стверджувальний факт вчинення нею кримінального правопорушення» [9]. У рішеннях ЄСПЛ у справах «Фоті та інші проти Італії» та «Озгурк проти Німеччини» більш повно дано визначення зазначеного терміну. Так під «обвинуваченням» розуміється офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про вчинення цією особою правопорушення, яке нормою загального характеру визнається осудним і за яке встановлюється відповідальність карного та попереджувального характеру [10]. Таким чином, можна вести мову про те, що початком перебігу «розумного строку» кримінального провадження слід вважати: оголошення повідомлення про підозру (справа «Девеєр проти Бельгії», «Екле проти Німеччини»); затримання, взяття під варту, будь яке інше обмеження волі, чи інші дії, що роблять істотний вплив на становище підозрюваного (справи «Білий проти України», «Меріт проти України», «Девеєр проти Бельгії», «Екле проти Німеччини», «Рохліна проти Росії», «Ковальова проти Росії тощо); дату складання повідомлення про підозру, у разі неможливості її вручення, тощо.

Кінцевим моментом визначення «розумних строків», згідно з позицією ЄСПЛ, вважається період часу до винесення вироку про виправдання або засудження, в тому числі в межах

апеляційного або касаційного оскарження (справа «Вемхофф проти Німеччини») [11]. Тобто, коли остаточно визначено обґрунтованість висунутого обвинувачення або провадження у справі припинено (рішення у справі «Рохліна проти Росії», «Силін проти України», «Гавриляк проти України»). У справі «Кудла проти Польщі» ЄСПЛ зазначив, що якщо спосіб, за допомогою якого стаття 6 повинна застосовуватися до апеляційного і касаційного провадження, залежить від особливостей судочинства, не викликає жодного сумніву, що такі правовідносини увійдуть у сферу застосування статті 6. Таким чином, ці особливості повинні враховуватися при визначенні того, чи була загальна тривалість судового розгляду розумною» [12].

Оцінюючи доводи сторін (заявника з одного боку та уряд з іншого) ЄСПЛ, на підставі аналізу відповідного національного законодавства, загальних принципів, закріплених у практиці Суду, та їх застосування національними судами, а також на основі прийнятності чи неприйнятності доводів сторін, приймає рішення про обґрунтованість стверджувального порушення пункту 1 статті 6 Конвенції. В результаті аналізу 127 рішень ЄСПЛ у справах проти України щодо стверджувального порушення статті 6 Конвенції щодо тривалості провадження встановлено, що прийнятними визнаються затримки, пов'язані зі: складністю справи через економічний характер, необхідністю вивчення низки фінансових документів, необхідністю дослідження складних фінансових питань, у зв'язку з чим призначаються дві і більше експертизи, здійснюються складні фінансові розрахунки та залучається велика кількість учасників (рішення ЄСПЛ у справі «Антоненков та інші проти України»); складних юридичних або фактичних питань (рішення ЄСПЛ у справі «Ковальов проти України»); великою кількістю судових розглядів та кількістю обвинувачених у кримінальному провадженні; наявністю доказових та процесуальних аспектів певної складності. (рішення ЄСПЛ у справі «Бурига проти України»); багатоепізодністю, великою кількістю свідків у справі; неявкою сторін в судові засідання. Однак неявка сторін є прийнятною лише у випадку, якщо у провадженні містяться

матеріали, які свідчать, що слідчий, прокурор вичерпав всі можливі механізми для забезпечення участі особи при проведенні процесуальних дій, судових розглядів тощо, а також вжиті заходи щодо притягнення до відповідальності за неявку особи (справа «Смірнов проти України»).

Неприйнятними визнаються затримки, пов'язані з:

- необхідністю розгляду великої кількості клопотань та апеляційних скарг. ЄСПЛ зазначив, що заявлення клопотань не може розцінюватись як обставина, яка оправдовує довготривалий розгляд справи. Так, у справі «Силін проти України» зазначено, що заявлення клопотань є процесуальним правом сторін. Використання засобів, доступних за національним законодавством, з метою захисту своїх інтересів не може розглядатися як обставина, яка оправдовує довготривалий розгляд справи (справа «Колесніков проти України», «Фелоров проти України», «Силін проти України», «Єфименко проти України»).

- Кількістю відповідачів та неодноразовими змінами заявником своїх позовних вимог (справа «Фелоров проти України»).

- Непідтвердженими посиланнями на хворобу підозрюваного обвинуваченого та його переховування від слідства. У разі наявності документів, які свідчать про існування хвороби чи розшуку підозрюваного, обвинуваченого, такі доводи можуть бути розцінені як прийнятні.

- Зупиненням досудового розслідування без причини.

- Не вжиттям заходів щодо виділення справи, в якій підозрюється декілька осіб, в окреме провадження, якщо особа обвинувачується у вчиненні одного епізоду вчиненого злочину.

- Передачею кримінального провадження з одного органу до іншого, що спричиняє затягування досудового розслідування чи судового розгляду, пасивністю суду, необґрунтованим відкладенням засідань, що спричинило затягування досудового розслідування чи судового розгляду (справа «Єфименко проти України»). Разом з тим, у справі «Вергельський проти України» ЄСПЛ відзначає позитивно заходи, вжиті судом першої

інстанції щодо прискорення перебігу провадження. Зокрема це здійснювалось за допомогою забезпечення щільного графіка слухань і направлення нагадувань прокуратурі та експертам стосовно їхніх процесуальних обов'язків.

- Невиправданими значними перервами в призначених судових засіданнях; значною кількістю відкладених судових засідань, викликаних поведінкою державних відповідачів або ініційованих судом першої інстанції; затримками у розгляді касаційних скарг; поверненням справи на новий розгляд в зв'язку з недостатнім вивченням справи судом першої інстанції (справа «Павлюлинець проти України», «Карнаушенко проти України», «Мороз та інші проти України», «Огурцова проти України»).

- Виправленням процесуальних помилок, що спричинило затягування досудового розслідування чи судового розгляду.

- Неодноразовим закриттям та відновленням кримінального провадження. Зазначене свідчить про серйозні недоліки системи кримінального обвинувачення на думку ЄСПЛ (справа «Баглай проти України», «Стоянова та Недельку проти Румунії»).

Всі причини, які спричинили порушення «розумних строків» можна поділити на дві групи: по-перше, затримки, пов'язані з поведінкою учасників кримінального провадження. До них зокрема належать неявка в судове засідання, часта зміна позовних вимог, заявляння клопотань, оскарження рішень, тощо. До другої групи можна віднести складність справи, зокрема необхідність проведення фінансових підрахунків, допит великої кількості свідків, багатоєпізодність, тощо.

Вивчення ряду рішень ЄСПЛ, зокрема справи «Нахманович проти Росії», «Іванов проти України», «Юртаєв проти України», «Караванський проти України», «Болдарев проти України», свідчить, що в кримінальному провадженні обвинувачений повинен мати право на розгляд його справи з особливою ретельністю. У справі «Скордіно проти Італії», «Пилипей проти України», «Дрогобицька проти України» констатовано, що до компетенції національних судів

належить організація судового розгляду таким чином, щоб він був швидким та ефективним.

Висновки. Таким чином, на основі дослідження законодавства, аналізу теоретичних положень і рішень ЄСПЛ, обґрунтовано, що початком перебігу «розумного строку» кримінального провадження слід вважати: оголошення повідомлення про підозру; затримання, взяття під варту, будь яке інше обмеження волі, чи інші дії, що роблять істотний вплив на становище підозрюваного; дату складання повідомлення про підозру, у разі неможливості її вручення, тощо. Кінцевим моментом визначення «розумних строків» запропоновано вважати період часу до винесення вироку про виправдання або засудження, в тому числі в межах апеляційного або касаційного оскарження. Визначено прийнятні та неприйнятні підстави порушення «розумних строків», що повинні бути враховані при оцінці їх дотримання.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.

2. Кучинська О.П. Визначення розумних строків у кримінальному провадженні в контексті рішень Європейського суду з прав людини / О.П. Кучинська, О. О. Рибак // Науковий вісник Херсонського державного університету, 2016. – № 1. – Том. 4. – С. 94–97.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.

4. Бутенко С.Ю. Кримінально-процесуальні строки в контексті практики Європейського суду з прав людини / С.Ю. Бутенко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 49–54.

5. Категорія «розумний строк судового розгляду» у практиці Європейського суду з прав людини // Вісник адвокатури. – 2009. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dmytro-yagunov.at.ua/news/rozumnij_strok_sudovogo_rozgljadu/2010-03-02-123.

6. Сіверський О. М. Позиції Європейського суду з прав людини щодо забезпечення явки учасників кримінального провадження /

О. М. Сіверський // Альманах міжнародного права. – № 6. – С. 101–109.

7. Леоненко М.І. Початковий момент перебігу розумного строку кримінального провадження / М.І. Леоненко, Г.І. Блохін // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). – № 2-1. – Ч. 2. – С. 325–333.

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Девеєр проти Бельгії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://precedent.in.ua/index.php?id=1362422236>

9. Толочко О. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1. – С. 56–61.

10. Гончаренко О.А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини / О.А. Гончаренко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 126–131.

11. Маляренко В.Т. Щодо строків кримінального процесу / В.Т. Маляренко // Право України. – 2000. – № 1. – С. 17–22.

12. В'юник М.С. Дотримання вимоги розумності строків при виконанні вироку у Кримінальному процесуальному кодексі України та практиці європейського суду з прав людини / М.С. В'юник // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 315–318.